

**СОМАТИЗМИ *КІСТКА* ТА *КРОВ* В АРАБСЬКІЙ
ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ:
ЕТИМОЛОГІЧНО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ,
СТРУКТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ**

Запропонована стаття продовжує низку зіставних (контрастивних) досліджень особливостей реалізації соматизмів як окремої лексико-семантичної групи у таких різносистемних мовах, як арабська та українська на прикладі таких соматичних одиниць, як *кістка* та *кров*, а також утворених згаданими лексемами соматичних фразеологічних одиниць [див.: Сівков 2013].

У різних народів шлях від позамовної реальності до поняття, а потім до словесного вираження цього поняття розрізняється під впливом екстралінгвістичних чинників (розбіжності в історії, умови життя, особливості формування свідомості). Відповідно, у них буде відрізнятися мовна картина світу – відтворення у мові за допомогою мовних засобів предметів та явищ оточуючої дійсності. Вона реалізується в принципах категоризації оточуючої дійсності та матеріалізується у лексиці та граматиці. Мовним картинам світу різних народів притаманні як спільні, універсальні для всіх мов, так і специфічні кожній окремій мові екстралінгвістичні (лінгвокультурно-національні) особливості формування. Тому на сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є зіставне (контрастивне) дослідження з погляду міжмовної еквівалентності важливих у культурно-національному відношенні лексико-тематичних груп слів, що функціонують у різних мовах у всій сукупності своїх дериватів та фразеологізмів [Богус 2006, 3–4; Городецкая 2007, 10].

У лінгвістиці кін. ХХ – поч. ХХІ ст. приділяється значна увага соматизмам (від грецьк. *soma* “тіло”) – номінаціям елементів будови тіла людини у контексті антропологічної парадигми, коли “проблеми глобалізації, інтеграції та збагачення культур вимагають толерантного вирішення питань міжкультурної комунікації, у тому числі питань збільшення ефективності вивчення лексичного складу мови, що сприятиме збагаченню країнознавчими знаннями, що відповідає цілям та завданням комунікативної

лінгвістики та практичним цілям та завданням активного оволодіння іноземною мовою” [Богус 2006, 3; Занковец 2008, 123]. Соматизми – одна з найдавніших лексико-семантичних груп та завжди актуальна частина лексикону будь-якої мови, що безпосередньо пов’язана з функціонально-чуттєвими сторонами людського буття та має постійну кількість об’єктів номінації та склад лексичних одиниць, що служать для їхнього позначення. Вона має складну систему переносних значень та високу продуктивність у сфері словотвору та фразеотвору [Березович, Седакова 2012, 12; Дашиєва 2010, 70; Исмаилова 2011, 8].

Під соматичними маються на увазі ті фразеологічні одиниці, у структурі яких у якості значущого компонента присутні лексеми, що не лише позначають частини тіла людини або тварини, але і те, що пов’язане з організмом людини або тварини. Соматична фразеологія – істотна частина фразеології, що має особливе значення у формуванні мовної картини світу. Вона давня, стійка, але динамічно розвивається [Городецкая 2007, 12; Дашиєва 2010, 70; Исмаилова 2011, 8].

Соматичній лексиці як мовній універсалії, а також її похідній – соматичній фразеології – приділяється велика увага як у працях дослідників загальних питань лексикології різних мов світу, так і в дослідженнях, присвячених питанням їхньої фразеології. Важливість дослідження соматичних одиниць криється в тому, що тісні зв’язки соматизмів із реаліями навколишнього світу пояснюються онтогенетичними функціональними властивостями частин тіла людини та їхнім символізмом. Людина, знаходячись у центрі всесвіту, починає усвідомлювати світ та себе у ньому, орієнтуватися у часі та просторі, визначати себе як особистість та створювати власну систему уявлень про світ, що її оточує, безпосередньо за допомогою частин власного тіла. Людське тіло стало інструментом пізнання і сприйняття світу, яке має антропоцентричний характер, а також визначає параметри виміру простору та часу. З давніх-давен людина порівнювала оточуючий її світ із своїм тілом і тому людське тіло та його частини можуть розглядатися як основа концептуалізації зовнішнього та внутрішнього світу людини [Богус 2006, 3; Гудков 2003, 15; Смирнова 2011, 509].

Людина відображає у мові своє уявлення про світ, тому слова, що позначають частини тіла людини, такі ж давні, як і сама

людська свідомість. Людина вживає назви частин свого тіла у переносному значенні, порівнюючи світ зі своїм тілом, і глибше передає свої думки та почуття [Городецкая 2007, 4, 10; Смирнова 2011, 508–509].

Дослідники фразеологізмів із соматичним компонентом різних мов світу відзначають, що соматичні компоненти можуть бути не лише індикатором стану, але і давати людині характеристику – фізичну, психічну, соціальну тощо. Вони виокремлюють у них такі лексико-семантичні (тематичні) групи: характер людини, фізичний стан людини/фізична властивість *чогось*, відчуття-стан, відчуття-відношення, якісна характеристика людини, розумова діяльність людини (розум/дурість), портрет людини, дії та вчинки людини, соціальний стан людини, ступінь віддаленості від об'єкта, вмістилище *чогось* [Городецкая 2007, 16; Смирнова 2011, 510].

В арабському мовознавстві дослідження соматичних одиниць (зокрема, соматичної фразеології) як складових мовної картини світу не мають системного та комплексного характеру. Було проведено структурно-семантичний та дериваційний аналіз окремих соматичних одиниць арабської мови [Сівков 2013], а також зіставне структурно-семантичне дослідження фразеологізмів із соматичним компонентом в арабській мові та типологічно відмінних від неї мовах світу [Исмаилова 2011]. Арабомовний соматичний матеріал чекає на свій подальший поглиблений структурний аналіз, який би заповнив лакуни в дослідженнях арабського лексику та картини світу арабської мови.

Об'єктом нашого дослідження є соматичні одиниці, які позначають такі частини тіла, як *кістка* та *кров*.

На позначення поняття “кістка” в арабській мові вживається слово *‘aṣm* (мн. *‘iṣām*) (див. прасемітськ. * **‘aṣm** > акадськ. *eṣemtu* (*eṣentu*, *eṣettu*), еблаїтськ. *a-za-mi-um* /*ʕaṣmum*/, угаритськ. *ṣm*, фінікійськ. *ṣm*, давньоєврейськ./івритськ. *‘āṣām* (*ṣōṣām* “кістки”), ефіосемітськ.: геєз *ṣaṣm*, *ṣaḍm*, тигре *ṣaṣəm*, *ṣaḥəm*, тигринья *ṣaṣmi*, амхарськ. *aṭənt*, *aṣm*, *aṭm*).

В арамейських мовах деривати прасемітськ. * **‘aṣm** (юдейськ.-арамейськ. *ṣāṣam* (*ṣiṣmā*), *ṣiṣm*; сирійськ.-арамейськ. *ṣaṣmā*) позначають поняття “стегно”; “бік”, “сторона”.

У сучасних південноаравійських мовах відображеннями прасемітськ.* **‘aṣm** із перенесенням соматичного найменування є

‘*āḏamēt* “спина” (мерпі), ‘*ōḏūm* “перетворитися на шрам (шкіра над погано вправленою кісткою)” (джиббалі) [Databases; Semitic Languages, 214–215].

Арабська соматична одиниця ‘*azm* формує низку відсоматичних дериватів, представлених:

1. Іменними формами. Так, утворений від форми множини слова ‘*azm* (‘*izām*) відносний прикметник ‘*izāmiyyu* “той, хто отримав славу, багатство у спадок”, який в арабській лексикографічній традиції нерідко протиставляється ‘*iṣāmiyyu* “той, хто досяг слави сам”, можна розглядати як такий, що набув указане значення шляхом символічного переходу “кістки” > “знатність”, “родовитість”;

Утворений від однини цієї лексеми відносний прикметник ‘*azmiyyu* “кістковий” реалізується у сполученні *ḥaykal ‘azmiyyu* “скелет”.

2. Дієсловами деномінативного типу. Наприклад, утворена від іменного соматизма ‘*azm* дієслівна одиниця *ta‘azzama* “перетворитися на кістку”, “закостеніти” (букв./перен.) набула відсоматичне значення унаслідок типового для 5-ої породи семантичного переходу “хтось/щось” > “перетворитися на когось/щось”.

У давньоєврейськ. мові/івриті соматизм ‘*āšām* “кістка” набуває додаткові значення:

1. “Тіло (фіз.)” (унаслідок символічного переходу “кістка” > “тіло”);

2. “Суть”, “сутність” (символічний перехід “кістка” > “суть” (див. *bone*)).

При сполученні вказаної соматичної одиниці з прийменником *bē* та стягненим займенниковим суфіксом вона набуває значення “сам” [ИРС 1963, 468].

Деякі етимології пов’язують цю лексему з дієсловом ‘*ātzam* “бути сильним”, “бути могутнім”, “бути численним” (‘*ōtzem*, ‘*otzmā* “сила”, “міць”) (< угарит. ‘*šm* “сильний”, арабськ. ‘*azuma* “бути великим”) [CEDHL, 480].

На наш погляд, можна рипустити, що сема “сила”, “міць”, що відображається у згаданих лексичних одиницях, є похідною від провідної соматичної семи мовної одиниці ‘*āšām* “кістка”, що виникла унаслідок семантичного переходу “кістка” > “сила”, “міць”.

Аналогічний семантичний перехід можна прослідкувати у семантично паралельних до давньоєврейськ./івритськ. *‘āšām*, *‘āzām*, *‘ōzēm/‘otzmā* арабськ. *‘azm*, *‘azuma* та *‘azama* “велич”.

Прасемітське ***garm** реалізується у двох значеннях “тіло”, “кістка”, які можна розглядати, як символічно пов’язані (див. вище). Сема “тіло” реалізується в арабськ. *jirm* (мн. *‘ajrām*), яка, втім, позначає не тіло в соматичному сенсі, а тіло як фізичний об’єкт (напр. *jirm samāwīyū* “небесне тіло”), а також епіграфічн. південноаравійськ. (сабейськ.) *grm*, а “кістка” – в давньоєврейськ./івритськ. *gārām*, давньоарамейськ. *grm* (в *grmyk* – суфікс множини), біблейськ.-арамейськ. **gəram*, **gərēm* (в *garmēhōn* – суфікс множини) та сирійськ.-арамейськ. *garmā*. У семантичному полі юдейськ.-арамейськ. *garmā* реалізуються наступні значення: “кістка”; “тіло”; “сам” (див. давньоєвр./івритськ. *‘āšām*) [Databases, Semitic Languages 2011, 214–215].

В етимологічних дослідженнях східнослов’янських мов переважно пропонується наступна схема виведення етимології соматичної одиниці *кістка*: < старослов’янськ. *кость* < праслов’янськ. ***kostь**, пор. давньоіндійськ. *ásthi* “кістка”, авест. *ast-*, *asti-*, грецьк. *ὀστέον*, лат. *ōs*, *ossis* “кістка” < індоєвропейськ. ***ost** “кістка”. На думку деяких етимологів, індоєвропейськ. ***ost** пов’язане з коренем ***es-/os** “бути”, і “кістка” у цьому випадку трактується як “сущє”, “здійсненє”, “матеріальне”, “гріховне”. Зазначається, що «розвинені релігії наділили кістку атрибутами гріховності, тлінності сущого та оживили при цьому давні етимологічні витoki індоєвропейськ. ***ost** “кістка» [Левицкий 2010, I, 86; ЭСРЯ, II, 349].

Ті самі символічні рефлекси прослідковуються і в семантиці англійськ. слова *bone* “кістка” (німецьк. *Bein* “нога” (зміна значення, давнє значення німецьк. слова зберігається в *Gebein* “кістки”, “скелет”; “останки”, “прах (людини)”) < герм. ***baina** “кістка”). Як припускають, герм. ***baina** утворене за семантичною моделлю “бути” > “сущє” > “кістка” та може бути зведене до індоєвропейськ. кореня ***bheṷ-/bhej** (ṷ та j – розширювачі елементарного кореня ***bhe-** “бути”, “існувати”, “рости”). Таким чином, ***baina** можна розглядати як індоєвропейськ. ***bheṷ-/bhej** + **n** зі значенням “те, що сталося”, “сущє” [Левицкий 2010, I, 86].

В українській мові слово *кістка* конструює низку соматичних фразеологізмів із танатологічним значенням, які символічно позначають смерть та її реалії:

- *кістки зложити*;
- *і кісток (чиїхось) не позбирати (не зібрати)*;
- *лягти (полягти) кістками (кістьми)/лягати кістьми (кістками)*;
- *укривати (укрити) кістками шлях (до чогось)*;
- *на (по) чиїхось кістках* [Омельяненко 2013, 45–46; СУМ].

Також ця лексема формує соматичні фразеологічні одиниці, які метафорично позначають:

1. Тривалість (часу):
 - *кістки травою поростуть* “мине багато часу”;
2. Рід, походження (людини):
 - *біла кістка*;
 - *кістка від кості, кров від крові (чиєїсь)*;
 - *своя кістка*;
3. Силу, міць:
 - *тиснути (стиснути і т. ін.) (когось, щось), аж кістки тріщать (затріщали, затріщать)*;
4. Цілісність, повноту:
 - *до самих кісток (бути кимось або якимсь)* [СУМ].

На позначення поняття “кров” в арабській мові вживається слово *dam* (прасемітськ. ***dam-**, ***ʔa-dam-**, аккадськ. *damu, dāmu* “кров”, *adamatu* (та *adanatu*, з переходом *m* в *n* перед *dʔ*) “чорна кров”, *adamu* “кров (“червона кров” < *adam(m)u* “червоний”)), угаритськ. *dm /damu ʔ/*, фінікійськ. (пунічн.) *dume* (суфікс 1-ї особи множини, дуже сумнівне), *ʔdmu* “Ваша (його, її, їх) спорідненість, кров”, давньоєврейськ./івритськ. *dām, ʔadmātō* (“червона кров” вживається єдиний раз у Второзаконні 32:43), давньоарамейськ. *dm*, юдейськ.-арамейськ. *dāmā* (також має значення “життя”), *ʔādām, ʔadmā, ʔidmā, ʔydmh*, сирійськ.-арамейськ. *dāmā*, епіграфічн. південноаравійськ. *dm*, геєз *dam*, тигре *dām, dāmāt* (також має значення “кровна провина”), тигринья, амхарськ. *dām*.

Прасемітськ. форма ***ʔa-dam** та її деривати в семітських мовах є префіксованими (на **-ʔa**). Вважається, що прасемітські ко-

рені ***dam-** та ***?a-dam-** пов'язані з прасемітськ. коренем **?dm** “бути червоним”, і тому можна зробити висновок, що номінація поняття “кров” у семітських мовах мотивується ознакою “червоної” [Databases].

В арабській мові соматична одиниця *dam* формує гніздо іменних (відносні прикметники *dāmⁱⁿ* та *damawīyu* “кривавий”, “кровопролитний”) та дієслівних (*'admā* “викликати кровотечу”) дериватів.

Цей соматизм у якості ключового елемента конструює фразеологічні одиниці, що мають танатологічне значення:

- *'ahdara damahu* “безкарно пролити кров (когось)”;
- *ḥammāmāt ad-dam* “кривава баня”;
- *'irāqat ad-dimā* “кровопролиття”;
- *ḥaḡn ad-dimā* “припинення кровопролиття”.

Також соматичні фразеологізми з компонентом *dam* мають такі значення:

1. “Сам”, “самий”:

– *bi-laḥmīhi wa damīhi (wa šaḥmīhi)* “його самого”, “особисто”, “власною персоною (напр. побачити)”;

2. Стан людини (психічний, емоційний, фізичний):

– *tajammada ad-dam fī 'urūqīhi* “Кров застигає (застигла, холодне, захолола) в жилах”;

– *ḡalā ad-dam fī 'urūqīhi* “Кров грає (заграє, заграла, зашуміла, кипить тощо) (у комусь/чомусь та без додатка)”.

3. Характер, влада людини:

– *ḥaḥf ad-dam* “живий”, “веселий”, “люб'язний”, “симпатичний”;

– *ṣaqīl ad-dam* “незграбний”; “неприємний”.

Із соматичним компонентом *кров* як назвою на позначення того, що забезпечує життєдіяльність людини, в українській мові формуються фразеологічні одиниці з танатологічним значенням:

– *зрошувати (скроплювати, скропляти) / зросити (скропити) (власною (своєю)) кров'ю землю;*

– *проливати (лити, розливати) / пролити (розлити, розілляти) кров (за когось);*

– *кров'ю сходитьи / зійти;*

- захлинатися / захлинутися у власній крові (власною кров'ю);
- кров ріками ллється (тече) / поллється (потече тощо);
- заливати / залити кров'ю;
- топити (затоплювати) / затопити (потопити) в крові;
- ступати / ступити на кривавий шлях; тонутися в крові;
- руки по лікті в крові (у когось);
- кривавий бенкет;
- кров за кров;
- змивати (змити) кров'ю сором (ганьбу тощо);
- обагритися / обагритися кров'ю;
- обагрити / обагрити (свої) руки кров'ю (чиюсь);
- скупати руки в крові [Омельяненко 2013, 46–47; СУМ].

Цей соматизм в українській мові також може фігурувати як ключовий елемент у фразеологізмах із наступними значеннями:

1. Стан людини (психічний, емоційний, фізичний):
 - випивати (випити) кров;
 - висмоктувати (висмоктати) кров;
 - кров відступає (відходить, відійшла тощо) з обличчя (лиця тощо) (у когось, рідко комусь);
 - кров грає (заграє, заграла, зашуміла, кипить тощо) (у комусь / чомусь, у когось та без додатка);
 - кров заливає (залила) обличчя (лице тощо);
 - кров застигає (застигла, холоне, захолола) в жилах;
 - кров ударяє (ударила, кидалася, кидається, бухала, бухає тощо) в голову (до голови, обличчя тощо);
 - набігати (набігти) кров'ю;
 - обкипати (обкипіти) кров'ю;
 - серце кров'ю обливається (обливалося, обкипає, обкипіло тощо);
 - хвилювати (бентежити, бунтувати, розпалювати тощо) кров (у когось).
2. Настрій (людини):
 - кров псувати (зіпсувати).
3. Здоров'я:
 - набиратися (набратися) крові.
4. Експлуатація (когось):
 - пити (смоктати, ссати тощо) кров (чиюсь).

5. Рід, походження людини:

– блакитна (голуба, дворянська) кров (у когось) (тече в жилах когось, чийхось);

– голос крові (чийсь) говорить (обзивається, обізвався, озивається, озався) (в комусь) [СУМ].

Соматизм *кров* (< старослов'янськ. *крѣвь* < праслов'янськ. ***kry**) етимологічно пов'язується з лит. *kraujas* “кров”, давньопруськ. *krawian* “кров”, давньовісхіднонімецьк. (*h*)*rao* (новоніжнонімецьк. *roh*, англійськ. *raw*) “сирий, незварений”, давньоісландськ. *hrár* “сирий, незварений”, кімрськ. *crau.*, ірландськ. *crú* “кров”, лат. *cruor* “згусток крові”; “кров, що тече з рани (зовнішній потік крові)”, грецьк. *κρέας* “м'ясо”, авест. *xrū-* “шматок закривавленого сирого м'яса”, *xrūra-* “кривавий”, “жорстокий”, давньоіндійськ. *kraviḥ* “сире м'ясо”, *krūrāḥ* “кривавий”, індоевропейськ. ***krū-/kreuə-** “закривавлене сире м'ясо” [ЕСУМ, II, 99–100].

В англійській мові на позначення поняття *кров* вживається слово *blood* (німецьк. *Blut*), котре етимологічно виводиться від германськ. ***blōda-** “кров”, що багатьма індоевропейськими етимологами пов'язується з німецьк. *Blume* “квітка” та зводиться до індоевропейськ. ***bhelə-/bhlē-/bhlō-** “набухати”, “бути багатим (на щось)”, “бити ключем”. Ця гіперсема є дуже широкою за своїм змістом та має такі семантичні деривати: «буїно квітнути (> “квітка, рослина»)» та “наповнювати організм чи бити ключем при його пораненні”. Таким чином, поняття *кров* тлумачиться як те, що робить організм пружним та б'є ключем при його пораненні.

З іншого боку, етимологи індоевропейських мов висувають думку про те, що германськ. ***blōda-** пов'язане з індоевропейськ. ***bhel-** “сяяти”, “блищати”, яке зазнало семантичного розвитку “світло”, “блиск” > “колір”, “зафарбування” по аналогії з російськ. *цветок* (дериват поняття “колір”, “фарба”, генетично пов'язано з *свет*).

На думку В. В. Левицького, індоевропейськ. корінь ***bhel-** міг дати два семантичні деривати: “світло”, “блиск”, “спалах”, “полум'я” та “яскрава пляма”, “колір”, “зафарбування”. Германськ. ***blōda-** зводиться до другого семантичного деривата кореня ***bhel-** “сяяти” та позначає яскраву (кольорову, вогняночервону) пляму (очевидно, табуїстична заміна індоевропейського

позначення крові). Германськ. *blōda- і все індоєвропейськ. гніздо *bhelə-/bhlē-/bhlō- може зводитися як до кореня bhel- “яскрава пляма” (див. російськ. *цвет, цветок*), так і до кореня bhel- “набухати”, “бути багатим на щось”. Найімовірніше, позначення крові пов’язане з поняттям “колір”, аніж із поняттям “набухати”, “наповнюватися” [Левицкий 2010, I, 112].

Отже, наше дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. В арабській мові соматизм *‘azm* “кістка” символічно мотивує такі ознаки, як “бути великим”, “бути могутнім”, а в деяких індоєвропейських (зокрема, українській та англійській) та семітських мовах (зокрема, мові іврит) він мотивується поняттям “буття”, “сутність”.

2. При номінації соматичного поняття “кров” мотивуючими ознаками в семітських мовах (зокрема, арабській) є “червоність”, а в дериватах індоєвропейських коренів *krū-/kreuə- – “біг (плин)”, “зовнішній (про кров на тілі, на відміну від внутрішньої крові (в організмі людини чи тварини))”, “сирий, незварений, закривавлений (про м’ясо)” та *blōda – “розбухання”, “яскравість”, “колір”.

ЛІТЕРАТУРА

Березович Е. Л., Седакова И. А. Славянские соматизмы “кожа” и “шкура” и их вторичные значения // *Известия РАН. Сер. литры и языка.* Москва, 2012. Т. 71. № 6.

Богус З. А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты (на материале русского, адыгейского и английского языков): Авт. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – языки народов Российской Федерации (кавказские языки), 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Адыгейский государственный университет. Майкоп, 2006.

Городецкая И. Е. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках: Авт. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Пятигорский государственный лингвистический университет. Пятигорск, 2007.

Гудков Д. Б. “Кровь” в соматическом коде культуры (по данным русской фразеологии) // **Язык, сознание, коммуникация**: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва, 2003. Вып. 23.

Дашиева Д. Б. Изучение соматической фразеологии в современной русистике // **Вестник Бурятского государственного университета**. Улан-Удэ, 2010. Вып. 10.

Занковец А. А. Лексическая полисемия и фразеологическая активность слова: закономерности взаимовлияния (на материале ЛСГ “соматизмы” русского и белорусского языков // **Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования**: материалы III междунар. науч.-метод. конф., Брест, 22–23 нояб. 2007 г. / Брест, 2008.

Исмаилова З. И. Структурно-семантическая характеристика фразеологии современного арабского литературного языка в сопоставлении с аварским и русским языками (на материале фразеологизмов с компонентами, обозначающими части тела): Авт. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22 – языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (Арабский язык) / Институт востоковедения РАН. Москва, 2011.

Левшицкий В. В. **Этимологический словарь германских языков**. Винница, 2010. Т. I–II.

Омельяненко О. В. Українські фразеологізми з компонентами-соматизмами як засоби вербалізації танатологічної семантики // **Лінгвістичні дослідження**: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 36.

Сівков І. В. Соматизми в різносистемних мовах: семантико-дериваційний, номінаційний та етимологічний аспекти (на матеріалі арабської мови, мови іврит, англійської, української та російської мов) // **Східний світ**. – Київ, 2013. № 2–3.

Смирнова Т. А. Соматический фразеологизм как компонент фразеологической картины мира в русском и украинском языках // **Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского**. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. Том 24 (63). Симферополь, 2011. № 4. Часть 1.

ЕСУМ – **Етимологічний словник української мови** / Мельничук О. С. (гол. ред.). Київ, 1982–2012. Т. I–VI.

ИРС – **Иврит-русский словарь** / Сост. *Ф. Л. Шапиро*, с прил. кр. грамм. очерка языка иврит. сост. проф. Б. М. Гранде. Москва, 1963.

ЭСРЯ. – *Фасмер М.* **Этимологический словарь русского языка**. Т. I–IV. Москва, 1986.

CEDHL – *Klein Ernest.* **A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English**. Carta Jerusalem, 1987.

The Semitic Languages. An international handbook / Edited by *Stefan Weninger*. De Gruyter Mouton, 2011.

Інтернет-джерела

СУМ – **Словник української мови**. Т. I–XI. Київ, 1970–1980 (онлайн-версія) // <http://sum.in.ua/>

Databases. – **The Tower of Babel**. An Etymological Database Project // <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=eygttnl>.